

”מכלול יופי” לר’ שלמה בן מלך -

מאסף לפרשנות המקרא הפילולוגית בימי הביניים

ר' שלמה בן מלך (להלן ר"ש) נולד בעיר פאס בשנת 1480 לערך. בשנת 1530, וייתכן שעוד קודם לכן, בשנת 1520, העתיק את מושבו לקושטא, בירת האימפריה העות'מאנית. עוד בעיר פאס, וכנראה שגם בקושטא, הרבה ר"ש בלימוד המקרא, כפי שאפשר להסיק מחתימת הספר "מכלול יופי": "ואני בראותי כי בכל המערב, בפרט בפא"ס עיר מולדתי, עיר ואם בישראל, אשר בה לומדים מקרא יותר מכל העיירות אשר ראיתי. גם במלכות הזה, מלכות תוגרמה אשר באו בו רוב קהילות ספרד י"ץ, וכולם מגדלים את בניהם לתלמוד תורה" וכו'. במשך שלוש שנים חיבר את ספרו "מכלול יופי", שהוא פירוש על כ"ד ספרי הקודש, שבאמצעותו ביקש להביא לידיעתם של הלומדים בארצות המזרח את הישגיהם הבלשניים של הפרשנים והמדקדקים בספרד. הספר נדפס לראשונה בשנת 1554, "וכל גדולי קושטאנדינה יעידו יגידו טרחי הרב עמהם, אשר מזה אני תמה איך נעשה החיבור הזה במעט זמן"¹.

הפירוש התקבל בכל קהילות ישראל ונדפס פעמים רבות² ועל מחברו, שכונה "המלך שלמה"³, הורעפו שבחים רבים. באיגרת למלמד ר' עקיבא בנימין מהעיר בר בנאקריינא, בעל "פרי מגדים" אף מונה את הספר "מכלול יופי" בין הספרים החשובים, שעל כל תלמיד חכם ללומדם: "ומה שאמרת שאין לך ספרים ללמוד בהם, אמת אמרת, כי אין אומן בלא כלים. ואיה ספרי תנ"ך מקראות גדולות דפוס בומברג"י, מוגהים עם התרגום, והפירושים הגדולים מחז"ל, המאירים לנו עיניים, אין כמעט רואה אותם, וספרי הרד"ק 'מכלול' ו'שורשים' ו'מכלול' בן מל"ך ו'ערוך' ו'מתורגמן' וכדומה, אשר עליהן נשען בית ישראל"⁴.

על פעילותו ההלכתית של ר"ש אין בידינו כל מידע, פרט לדיון הלכתי קצר שלו בהלכות שותפות ומיגו לפני ר' יעקב תם אבן יחיא, שאליו הוא פונה בתארים: "נר ישראל, עמוד הימני, פטיש החזק, תל שהכול פונים בו, ה"ה הרב המובהק, החכם הכולל, מורנו ורבונו נר"ו. אחרי רוב ההשתחוואות והכריעות מרחוק נגד כפות רגלי האדון, באתי להודיע למעלתו, איך אחרי בואי משם, עיינתי על אותו העניין אשר נשאתי ונתתי לפני האדון, ומצאתי" וכו"⁵.

מדבריו בסוף הקדמתו לפירוש: "השם ברחמי יזכני לגמור ולהשלים הספר הזה ומה שיש בלבבי לעשות לזכות בו את הרביים", עולה, שהיה בכוונתו לחבר חיבורים נוספים, אך אין אנו יודעים אם אכן הספיק לחברם.

¹ יוסף בן נאים, מלכי רבנו, ירושלים, תרצ"א, דף קיד, ע"א; יעקב נפתלי הכהן, אוצר הגדולים - אלופי יעקב, חיפה, כרך ח, עמ' קצב סעיף רחצ; דוד עובדיה, פאס וחכמיה, ירושלים, תשלט, ח"א, עמ' 319.

² על מידת הפופולריות של הפירוש יעידו לא רק מספרן הרב של המהדורות שבהן נדפס, אלא גם העובדה, שהוא תורגם, כולו או בחלקו, ללטינית ולגרמנית. לפירוט המהדורות השונות ראה: M. Steinschneider, *Catalogus Lidrorum Hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana, Berolini, 1852-1860*, pp. 2371-2373. A.E. Cowley, *A Concise Catalogue of the Hebrew Printed Books in the Bodleian Library, Oxford, 1971*.

³ מנחם כשר וי"ד מנדלבוים, שרי האלף, ירושלים, תשמ"ד, ח"א, עמ' עט, מסי' 70, עמ' תקסח. לתיאור של המהדורה הראשונה שנדפסה בקושטא, ראה: אברהם יערי, הדפוס העברי בקושטא, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 104-106, סעיף 148. כל הציטוטים שבמאמר זה הם עפ"י דפוס אמסטרדם, תמ"ד (ד"צ, ירושלים, תש"ל), שהוא הנפוץ ביותר בקרב הציבור הרחב.

⁴ ראה הקדמתו של ר' יעקב בן יוסף אבנדאנה לפירוש "לקט ושכחה" שחיבר על "מכלול יופי": השיר שחיבר ר' שלמה בן מול טוב לאחר שראה את 'דברי מחברת פי חכם כדניאל, דברי למואל מלך ירח יקר הולך, והיה שם מסלול ודרך המלך הולך, ואור יאיר נתיב חכמה באור כוכבי בוקר, מבקר בהיכלי עונג הלשון', וכן שירו של הרופא ר' אברהם בן אפרים שאעג"י לכבוד "שלמה החכם הנעלה מחבר הספר הזה, איש חיל רב פעלים וגדול מהללים" (כולם נדפסו בדפוס אמסטרדם הני"ל). בקונטרס שנדפס בסוף ספר יוחסין לר' אברהם זכות, ר' שלמה בן מלך מכוונה בכינוי "חכם גדול מפואר" (ספר יוחסין השלם, ירושלים, תש"ל).

⁵ האיגרת נדפסה יחד עם הקדמת הפמ"ג לשולחן ערוך, טור "אורח חיים".

⁶ המו"מ ההלכתי של ר' שלמה מובא בקובץ "אהלי תם" לר' תם אבן יחיא, שנדפס בתוך: חומת ישרים, ונציה שפי"ב דף צ"ב. ע"ב - צא, ע"ש את דיונו ר' שלמה חותם במלים: "בנך ותלמידך, נאמן ביתך, נרצע לעבד עולם, עבד מלך, שלמה בן מלך".

"מכלול יופי" הוא, כאמור, פירוש על כ"ד ספרי המקרא. סדר הספרים בו מתאים בדרך כלל לסדר הנוהג בכתבי-יד אשכנזיים ובדפוסים, שבהם ספר תהלים מופיע בראש ספרי הכתובים וספר דברי הימים בסופם.⁶ השינוי היחיד בסדר הספרים הוא הדפסתן של חמש המגילות (עפ"י סדר קריאתן במהלך השנה) לאחר חמשה חומשי תורה ולפני ספר יהושע.

הספר נכתב קונטרסים קונטרסים, והדפסתו, שהחלה בשנת 1549, הסתיימה רק בשנת 1554. בסוף המהדורה הראשונה שנדפסה בקושטא, ר"ש מספר, שלא היה כוונתו לכתוב קונטרסים רבים, "כדי שלא יעלה הספר לארבעה או חמשה קונטרסים יותר, כי לא הייתה כוונתי להרבות במחיר הספר". אולם לאחר שלוש שנות כתיבה, הוא מתנצל בפני הקוראים, על שכתב 32 קונטרסים: "לא שכיוונתי אני להם באמת, אלא שכך עלו, ולא הרגשתי בדבר ולא ידעתי בו עד ההילום הספר. ולקחתי הסימן הזה לסימן טוב, בעבור היותו כנגד אבני הטור הראשון (=של ספר "מכלול" לרד"ק) וכנגד ל"ב נתיבות חכמה וסימן תחילת התורה, וסימניך 'בל ידעום', אם תשתמש במלת 'בל' כלשונה, ו-ל"כ כי מי שיתכלל ויבין בל"ב קונטרסיי אלו, ידע פירוש המלות והעניינים על אמתתן".

העובדה שהספר נכתב קונטרסים בודדים, יש בה, אולי, כדי להסביר, מדוע ר"ש חוזר במספר מקומות על פירושים שכתב דפים לא רבים קודם לכן. כך למשל, בפירושו על "פקעות" (ח"א, דף פ, ע"ב), הוא חוזר כמעט מלה מלה במלה על ביאורו ל"פקעים" (דף עה, ע"ב), אף שהוא ביאור ארוך יחסית, הכולל שלוש דעות שונות באשר לזיהוי הפקעות?⁷

*

"מכלול יופי" הוא פירוש פילולוגי, המסכם את חיבוריהם של מרבית הפרשנים והמדקדקים שקדמו לו. את רובם המכריע של הפירושים שהוא מצטט, הכיר ר"ש אך ורק באמצעות חיבוריהם הדקדוקיים והפרשניים של ר' יהודה חיוג', ר' יונה בן גינאח (להלן ריב"ג), ר' אברהם אבן עזרא, ר' יוסף קמחי (ריק"ם) ור' דוד קמחי, הנוכרים בשמם כמעט בכל פירוש.

להלן רשימת הפרשנים והמדקדקים שדבריהם מובאים ב"מכלול יופי" (בנוסף לחמשה הנוכרים לעיל):

גאונים: רב עמרם גאון⁸, רב סעדיה גאון⁹, רב שמואל בן חפני גאון¹⁰, רב שרירא גאון¹¹ ובנו רב האיי גאון¹². כמו כן מובאים פירושים משמו של "רב חפץ גאון", שהוא כנראה רב חפץ בן יצליח, בן דורו הצעיר של רס"ג, שלא שימש אמנם בכהונת גאון, אך כונה בתואר זה ע"י כמה מהראשונים¹³, ומשמו של ר' נתן איש רומי, בעל "הערך"¹⁴.

חכמי ספרד וצפון אפריקה: ר' יהודה בן קורייש¹⁵, דונש בן לברט¹⁶, מנחם בן סרוק¹⁷, יצחק בן לוי

⁶ ראה: מ"צ סגל, מבוא המקרא, ירושלים, תשל"ז, ח"א, עמ', 15-17, סעיפים 23-25.

⁷ אולם במקרים אחרים, ר' שלמה מפנה לפירושים קודמים שלו, ראה למשל, ח"א, דף פא, ע"ב (משתין בקיר) ו-פג, ע"א (וישמכר).

⁸ ח"ב, דף קט, ע"א (לקלס): "רב עמרם גאון כתב בסדר ונפילות שחיבר, שאין ראוי לומר (=בקדיש) ויתקלס" וכו', (כן בסדר רב עמרם גאון שלפנינו (מהדורת דניאל גולדשמידט, ירושלים, תשל"ב, עמ' יב): "ולפניי בנישיבה אין אומרים ויתקלס" וכו'. למקורות נוספים בעניין אמירת ויתקלס' בקדיש, ראה: סידור רס"ג, בעריכת "דודון, ש" אסף (ני יאל, ירושלים, תשל"ט, עמ' לו, הערה 1, וכן: Michael Higger, "Saadia on the Treatise Soferim", in: Saadia Anniversary Volume, New York, 1943, p. 267

⁹ כ-60 פירושים של רס"ג מובאים בספר, יותר מאשר כל גאון אחר. ראה מאמרי: פירושי רס"ג בספר "מכלול יופי" לרבי שלמה בן מלך, שמעתין 93 (תשמ"ח; בדפוס).

¹⁰ ח"ב, דף קג, ע"ב (קיקיון).

¹¹ ח"א, דף בו, ע"א (הדוכיפת), ו-נה, ע"א (הספל).

¹² ח"א, דף ע, ע"א (בשמכח), סו, ע"ב (וחגים), עא, ע"א (הפרד); ח"ב, קיב, ע"ב (ועוגור), קיד, ע"א (מלא), קטו, ע"א (כערער), קל, ע"ב (ובדמדך) ו-ר, ע"א (גדיש).

¹³ ח"ב, דף קעא, ע"ב - קעב, ע"א (קושט וקציעה).

¹⁴ ח"א, דף עה, ע"ב (ופקעים).

¹⁵ ח"ב דף קצא, ע"א (תשגה) וכן קצג, ע"ב (וכל שגה): "וכתב רבי יונה בשם רבי יהודה בן קריש, כי הוא שמע אלדד הדני אומר" וכו', אך לא מצאות מובאה זו ב-"רסאלה" לאבן קוריש שלפנינו (מהדורת דן בקר, תל-אביב, תשמ"ד).

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

אבן מר שאול¹⁸, ר' שמואל הנגיד¹⁹, ר' משה בן גייקטילה²⁰, ר' יהודה אבן בלעם²¹, ר' יצחק אבן גיאת²², ר' משה אבן עזרא²³, ר' משה קמחי²⁴, ר' יעקב בן אלעזר²⁵, ר' יוסף אבן כספיל²⁶ ורלב"ג²⁷. כמו כן מובאים פירושים בשם: רמב"ם²⁸, ר' שמואל אבן תיבון²⁹, ר' יונה מגירונד³⁰ ורבנו בחיי בן יוסף³¹.

חכמי צרפת: רש"י³² ורשב"ם³³.

ספרי מסורה: מחברת בן אשר³⁴ וספר "אכלה ואכלה"³⁵.

כמו כן מובאים פירושים של יוסף בן גוריון³⁶ ו"הנשיא הרופא" רבי יצחק בנבנישת³⁷. כאמור לעיל, ר"ש לא הכיר את מרבית הפירושים והחיבורים שאותם הוא מזכיר בספרו. יתרה מזאת, לא תמיד הכיר את מחברי הספרים ולעתים אף טעה בזהותם. בסוף דפוס קושטא הוא עורך רשימה של כל החכמים שזכרו בחיבורו, ובה הוא כולל את ר' יצחק אבן גיאת, רב חפץ ור' נתן בעל "הערוד" בין "הגאונים". את דונש בן לברט ו"רבי אדוניס" הוא מונה כשני מחברים שונים, ואת רבי משה הכוהן אין הוא מזהה עם ר' משה אבן גייקטילה ומציין אותם בנפרד.

16 ח"יא, דף צה, ע"א (יפקד); ח"יב, קטו, ע"א (שרותיך), קמה, ע"א (עמנו), קמו, ע"א ו-א קנד, ע"א (פאורו), קצ, ע"א (וימינס) ורד, ע"א (יתר). בשתי המובאות האחרונות, וכן בפירושו ל"עמנו", דונש מכונה "רבי אדוניס".

17 ח"יא, דף סז, ע"ב (להברות), קג, ע"א (עיט) קד, ע"ב (בשצף קצף, כי מי); ח"יב קלא, ע"ב (קלקל בחצים).

18 ח"יב דף קמה, ע"א (ולא אבא בעיר). ר' יצחק פעל בספרד בסוף המאה ה-10 ובראשית המאה ה-11 והיה מרביתו של ריב"ג (ראה ספר "השורשים" לריב"ג, מהדורת בי"ז בכר, ברלין, 1896 (ד"צ, ירושלים, תשכ"ו), עמ' 226, שורש כסה).

19 ח"יא, דף סא, ע"ב (ויצוהו), סט, ע"א (ויחיה), ע, ע"א (שבה העיר), קמו, ע"א (משד), קנד, ע"א (הצב) ו-קפד, ע"ב (ודרשו).

20 ח"יא, דף ק, ע"א (בא נד), טו, ע"א (ויגרשם), קח, ע"א (לנד); ח"יב, דף קצד, ע"ב (מועד) ו-קצו, ע"א (יורבו). ר' משה הכהן אבן גייקטילה, מדקדק, מייטן ופרשו, פעל בספרד בין השנים 1050-1080. לפרטים עליו ראה: S. Poznanski, Mose B. Samuel Hakkohen Ibn Chiquitilla nebst den erhaltenen Fragmenten Seiner Schriften, Berlin, 1895.

21 ח"יב, דף קנד, ע"א (מלאכה) ו-רב, ע"א (ויסלו). ר"י אבן בלעם, פראי ומדקדק, היה בן דורו הצעיר של ר' משה אבן גייקטילה. לרשימה חלקית של קטעים מפרושו שנתפרסמו, ראה: אנציקלופדיה מקראית, כרך ח, הערך תני"ך - פרשנות ספרד, עמודה 681.

22 ח"יא, דף טו, ע"א (ולשורקה), מה, ע"ב (סורר) מו, ע"ב (לענות) מז, ע"א (כלעומת שבא), עב, ע"ב (וענותך), פא, ע"ב (זכור); ח"יב, קט, ע"ב (שורק), קסז, ע"א (וענותך) ו-קצב ע"ב (למענהו). לסיכום מפעלו הפרשני של ר"י אבן גיאת, ראה: אנציקלופדיה מקראית, שם, עמודות 668-669. יש להעיר, שבכמה מקומות בפרוש אבן גיאת נזכר בתואר "גאון".

23 ח"יא, דף א, ע"ב (יום אחד). הפירוש שר' שלמה בן מלך מביא בשמו איננו מופיע (עפ"י בדיקה במפתת הפסוקים) בחיבורו הגדול של רמב"ע, ספר העינים והדיונים (מהדורת א"ש הלקין, ירושלים תשל"ה).

24 ח"יא, דף צב, ע"ב (והאזינהו), קא, ע"א (מאפע), ח"יב, קיג, ע"א (מבליגיתו), קנג, ע"א ו-קצח, ע"א (אלל) וקצא, ע"א (תשגה).

25 ח"יא, דף ו, ע"א (אחרי רא), כב, ע"ב ו-לא, ע"א (ככה), כה, ע"א (תאפה), לה, ע"א (עדי אבד), א, ע"ב (המכים) קא, ע"ב (בריכים); ח"יב, קיא (מיזנים), קטו, ע"א (תמחי), קכד, ע"א (מלא), קכו, ע"ב (מהמהם), קסד, ע"ב (אומלל) קפד, ע"ב (ודרשו), קצא, ע"ב (אונים), קצד, ע"ב (דליו), רט, ע"ב (תמח) ו-ריח, ע"א (כתת). בימיו של ר' יעקב בן אלעזר הספרדי (1160-1240) הגיעה הבלשנות הספרדית לשיאה. חיבורו הגדול, "כתאב אלכאמל" (=ספר השלם) נכתב במקורו בערבית והגיע אלינו בחלקו בלבד, וראה עוד: נחמיה אלונג, יעקב בן אלעזר - קאתבת אלכאמל, ירושלים, תשל"ז.

26 ח"יא, דף א, ע"ב (הארץ).

27 ח"יא, דף פב, ע"ב (מורקות), פג, ע"ב ו-צט, ע"א (הגע ועוה), פח, ע"א (והמסגר); ח"יב דף רב, ע"א (ויכוננו).

28 ח"יא, דף כג, ע"א (מר דור), כז, ע"א (חסד), ע"ב (גבו), פח, ע"א (שמעו); ח"יב, דף קסא, ע"ב (ועמדו רגליו), קסז, ע"א (השמים מספרים), קצ, ע"ב (הללו).

29 ח"יב דף קטו, ע"א (מראשון, בארץ יכתבו).

30 ח"יא, דף לה, ע"ב (כי אם יהיה); ח"יב, דף קנב, ע"ב (האתן בכורי פשעי). שני הפירושים לקוחים מהספר "שערי תשובה".

31 ח"יא, דף א, ע"א (יום אחד). הפירוש לקוח מספר 'חובות הלבבות'.
32 ח"יא, דף כב, ע"א (בגדי שרד), כה, ע"ב (הכוס), לו, ע"א (לנס אל עיר מקלטו), צט, ע"א (כסוס); ח"יב דף קכג, ע"ב (הנה כאריה), קלח, ע"ב (המדרגות), קנט, ע"א (מוצקות) ועוד.

33 ח"יא, דף יד, ע"א (אל תרגזו).

34 ח"יא, דף נ"ד ע"ב (המרק).

35 ח"יא, דף ע, ע"א (שבה העיר), קו, ע"א, ו-ח"יב, דף קעו, ע"ב (קרבת).

36 ח"יב דף קלד, ע"ב (ופנג), קנו, ע"ב (גדול יהיה), קעו, ע"א (משד).

37 ח"יב, דף קצו, ע"א, (חלמות).

ר"ש מרבה לפרש עפ"י חז"ל. בביאורו למלים "ויפקדם בבזק" (שמו"א, י"א, ח), למשל, הוא מביא את דעת רבותינו ז"ל, שפירושו "אבן מקום (=במקום) מחצית השקל, והבי"ת ביי"ת ע"ס, וכן בהגדה, מהו "ויפקדם בבזק", שמנאם באבנים שנטל מכל אחד מהם ומנאם, ותרגום 'כצורר אבן במרגמה' (משל, כ"ו, ח) היך בזקא דכיפא בקלעא, ומה נכון זה הפירוש³⁸ מבין מדרשי האגדה, ר"ש מצטט פעמיים את מדרש בראשית רבה³⁹ ופעם אחת את מדרש "חזית"⁴⁰. כמו כן הוא מצטט את מדרש תנחומא⁴¹ ואת מדרש ילמדנו⁴².

ר"ש מרבה לפרש את לשון המקרא עפ"י לשון חכמים⁴³. כך למשל, הוא מפרש את "צנמות" (בראשית, מ"א, כג) כ"קטנות ודקות", ומביא לפירושו ראייה מדברי חז"ל: "פת צנומה בקערה הפתוחה פתיתין קטנים. ויש מפרשים 'צנמות' מלשון צנומות בדברי חז"ל, שהוא הסלע והשיבולים הגדולות בסלעים יש בהם יובש, עד שהם דקות הרבה מפני היובש, וכן פת צנומה, פי' פת היבשה, כי הפת היבשה יעשו אותה פתיתין קטנים לשרותם במרק בקערה"⁴⁴. ובביאורו ל"כפנה" (יחזקאל, י"ז, ז): "פירוש: אספה, שהוא הפוך מן הדומה לו בדברי רבותינו, שקורין לאסיפת העם כנופיא"⁴⁵.

ר"ש מרבה לצטט את התרגומים הארמיים למקרא ולא אחת הוא מוסיף להם ביאור. בהסבירו ש"מורה" האמור בשמואל (שמו"א, א', יא) פירושו תער, דוגמת "ומורה לא יעלה על ראשו" האמור בשמשון (שופטים, י"ג, ה), הוא מוסיף: "ויונתן תרגם על שמשון 'ומספר', ותרגם זה (= "מורה" האמור בשמואל) 'ומרות אנש לא תהי עלוהי, ועניינו לפי דעתו כמו באל"ף, לשון יראה". וכן בהמשך שם: "שמר את פיה" (שמו"א, א', יב) "היה שומר ועיין את פיה מה הייתה זאת התפילה הארוכה. ויונתן תרגם 'שמר' כמו ממתין, כמו 'שמר את הדבר' (בראשית, ל"ז, יא), 'לא תשמר על חטאתי' (איוב, י"ד, טז). ופירש 'את פיה' כמו מאמרה ודבריה, שכן תרגם 'ועלי אוריך לה עד דתפסוק"⁴⁶.

ר"ש מזכיר גם נוסחאות של התרגומים. על "ולא יסף עוד לדעתה" ובראשית, ל"ח, כו) הוא כותב: "ומצאנו בתרגום שתי נוסחאות, יש נוסחה 'ולא אוסיף עוד למדעה', ויש נוסחה 'ולא פסק עוד מלמדעה'⁴⁷. כמו כן הוא מביא שתי נוסחאות של תרגום יונתן ל"ונוחם" (שמו"א, ח', כ): "ויגייח ית קרבנא" ו"גייח ית קרבנא"⁴⁸.

38 ח"א, דף סא, ע"ב. בהמשך ר"ש מדמה את המפקד באמצעות אבנים למפקד שפקד שאול את העם באמצעות טלאים (שמו"א, ט"ו, ד).

39 ח"א, דף ק, ע"ב (אל תשתע; ח"ב, דף קסה, ע"ב (לשאולה).

40 ח"א, דף קג, ע"א (שבל).

41 ח"ב, דף קפג, ע"א (בעמוד ענן) ועוד.

42 שם, דף סא, ע"ב (ויפקדם בבזק) ובמקומות נוספים.

43 הראשון שנקט דרך פרשנית זו היה רס"ג, וזאת כחלק מפלמוסו נגד הקראים. על היחס ללשון חכמים מצד מדקדקי ימי הביניים, (שמהם, כזכור, שאב ר"ש את מרבית פירושו) ראה: ניסן נצר, לשון חכמים בכתבי המדקדקים העבריים בימי הביניים (בתקופת היצירה המקורית: רס"ג - אבן בלעם), דיסרטציה (בשכפול) הוגשה לסנאט של האוניברסיטה מעברית בירושלים בתשמ"ג.

44 ח"א, דף יד, ע"ב.

45 ח"ב, דף קל, ע"א.

46 ח"א, דף נח, ע"ב. וראה עוד פירושו על התרגום ליחזקאל, י"ד. ד (ח"ב. דף קכח, ע"א).

47 ח"א, דף ע, ע"ב. הגרסה 'ולא פסק' איננה מתועדת אצל א' שפרבר, כתבי הקודש בארמית, לייזן, 1959, כרך א, עמ' 64, אולם ראה: משה גושץ-גוטשטיין, שקיעים מתרגומי המקרא הארמיים. רמת-גן, תשמ"ג, עמ' 60-61, סעיף 2.06, שם מתועדת גרסה זו, בלווי הסבר מקיף. ר"ש עצמו לא ראה ככל הנראה, גרסאות שונות של תרגום אונקלוס, ואת המידע עליהן שאב מתוך פירושו של רד"ק על הפסוק (ראה: פירושי רד"ק על התרה, מהדורת משה קמלהר. ירושלים, תש"ל, עמ' קפד).

48 ח"א דף סא. ע"א. שתי הנוסחאות נזכרות אצל שפרבר (ראה ההערה הקודמת), כרך ב, עמ' 109. גם במקרה זה דברי ר"ש לקוחים. ככל הנראה, מפירושו רד"ק על אתר.

כאמור לעיל, ר"ש מרבה להביא את פירושיהם של ר' יהודה חיוג, שאותו הוא מכנה "החכם רבי יהודה, המורה, המדקדק הראשון"⁴⁹, ר' אברהם אבן עזרא ור' יוסף קמחי. את פירושו של רבי"ג הוא מצטט כמעט בכל פסוק. אולם פירושו טובב כולו סביב חיבוריו הדקדוקיים והפרשניים של רד"ק, שעליו הוא אומר את דברי חז"ל: "אם אין קמח אין תורה" (משנה, אבות, ג', כא). בחתימת פירושו ר"ש מפרט את מידת הסתמכותו על רד"ק ואת דרכי עבודתו בחיבור פירושו: "אמר שלמה המחבר: קנוא קינאתי לכבוד החכם רבי דוד קמחי ז"ל, כי האישי הזה שלם הוא אתנו בדעותיו ובאמונותיו... והוא בירר הסולת מכל הספרים שקדמו אליו, ומדעתו ומשכלו ומהם ז"ל עשה ספר המכלול, בו כלל כל כללי הדקדוק והמלות אשר יצאו מהכלל... וכן עשה בספר השורשים... ושני ספרים אלו נתפשטו בכל תפוצות הגולה להיותם כוללים כל ספרי הראשונים בקצרה, וקיבלו אותם כל קהילות הקודש בסבר פנים יפות, עד שכמעט נשכחו כל ספרי הראשונים שחיברו בדקדוק ובשורשים, ונדפסו שני ספריו אלה כמה פעמים ונמצאו אצל רוב ישראל. ועם השני ספרים אלה היו נזכרים דברי הראשונים ז"ל, כי הוא הביא כל דבר בשם אומרו. ובספר הזה תמצא פעמים רבות, כי במקום שהוא כתב ויש מפרשים, זכרתי אני בעל הסברה ההיא, לפי שהוא ז"ל הזכירו במקום אחר. מי כמוהו מורה, מי לנו בקי בספרי המסורה כמוהו, מי טרח לבקש כל הספרים המדויקים אשר היו נמצאים בספרד כמוהו... מי טרח לבאר לנו פירוש יונתן בן עוזיאל במקומות הסתומים ונוסחאותיו כמוהו, מי נתן פנים אל הכתוב ופירש אותו כמו הקרי זולתו, מי פירש לנו כל הארבע ועשרים ספרי הקודש פירוש מבואר כמוהו, כי עם היות שיש לראבי"ע ז"ל יתר שאת עליו בדרך הפשט, דבריו הם סתומים ואינם מבוארים אפילו למבינים... ואני בראותי, כי בכל המערב, ובפרט בפא"ס עיר מולדתי, עיר ואם בישראל, אשר בה לומדים מקרא יותר מכל העירות אשר ראיתי, גם במלכות הזה, מלכות תוגרמה, אשר באו בו רוב קהילות ספרד י"ץ וכולם) מגדלים את בניהם לתלמוד תורה, אינם נהנים מהשני ספרים הנזכרים, אם מהמכלול, לשתי סיבות: הסיבה האחת, להיותם חושבים שהאר"ך. ובוודאי בערך ספרים אחרים שחיברו האחרונים, שאינן מרוויים צמא התלמידים, כן הוא, אבל בערך מה שהאריכו הראשונים ז"ל, הם בתכלית הקיצור... סיבה שנית, כי לא ראו בו סדר לפי דעתם. והאמת, כי כל דבריו נכוחים למבין וייתן טעם נכון למה סידר אותו על אותו הדרך... ולכן, לקנאת החכם רד"ק ולקנאת כל אותם הגדולים ז"ל, שהביא הוא דבריהם, כי אלו ואלו כמעט נשכחו, ראיתי אני שלמה ר' מלך, לקחת ספר המכלול ולהעיר על כל כללי הדקדוק ועל דקדוק כל מלה משונה ומשקלה, ועל כל מלה היוצאה מהכלל, אם בניקודה אם בטעמה, הן בפשוטה הן בזרה, הן במורכבת וטעם ההרכבה. ושמותי כל מלה ומלה במקומה, אחת מהנה לא נעדרה, וכל זה על סדר הארבע ועשרים ספרי הקודש. ואחר כך לקחתי ספר השורשים והעירות על שורש כל מלה מעוקלת שאפשר לטעות בה ועל ניקודה, ואם היא מלרע או מלעיל, ואם היא עומדת או יוצאת... ואם הביא פירושים מחולפים, העירותיך על אשר הוא יותר קרוב אל הפשט, ועל האחר כתבתי ופירושו אחר בשורשו או 'בשורש פלוני'... וכל זה על סדר הארבע ועשרים ספרי הקודש, באופן שיהיו שני ספרים אלו נגד עיניך כשתקרא שום פרשה או מתורה, או מנביאים, או מכתובים, ולא תצטרך עוד אליהם... ואח"כ לקחתי פירוש הארבע ועשרים ספרים לחכם רד"ק... והעירותיך על הדברים אשר באו בהם על דרך אותם הדרכים שקדמו בספרי המכלול והשורשים, שלא העיר הוא עליהם באותן הספרים⁵⁰. וכוונתי בדרך הזה גם כן, לפרש לך המלות, באופן שכשילמד האדם בינו לבין עצמו, או כשילמד לאחרים, אם האב לבניו ואם הרב לתלמידיו, או בלשון הקודש או בלשון לעז, ישיבין מייד פשט הכתוב... וכן פירשתי החילופים הנמצאים

⁴⁹ כך בחתימת הספר. בהקדמתו לפירוש ר"ש מכנהו "החכם רבי יהודה פא"סי. המכונה חיוג, המדקדק הראשון", ובפירושו על "אלי גבורים" (יחזקאל, ל"ב, כא) הוא מכנהו "רבי יהודה המורה, המכונה חיוג זצ"ל" (ח"ב, דף קלו, ע"ב).

⁵⁰ לפי עדות עצמו, היו בידי ר"ש רק פירושו של רד"ק על נביאים ראשינים ואחרונים ועל התלים. הפירושים על בראשית ודברי הימים לא נמצאו אותם ימים בקושטא, אך הגיעו לידי. ליתר ארבעת החומשים, לחמש מגילות למשלי, לאיוב, לדניאל ולעזרא לא מצא ר"ש פירושים של רד"ק, "יושמה כתבתי כל מה שבא בספרי המכלול והשורשים על סדר הפסוקים, באופן שלא תצטרך לבקש שום דבר ממה שבא שם, ואפילו שלא תבקש תמצא שם בס"ד". אולם הוא מספר לקראו שהוא יודע היכן למצוא את הפירושים החסרים, "יואני עתיד להעידך על כל מה שיבוא שם על הדרך ההוא אשר כתבתי". בהמשך ר"ש מוסיף. שהביא בחיבורו על סדר המקרא גם פירושים, שרד"ק כתבם שלא במקומם.

בפסוקים ובפרשיות, וכן פירשתי כל קרי וכתבי... אם יזכני השם יתעלה, אעירך עליהם, באופן שלא יישאר לך מחלוקת ולא ספק בהם, וכן בכל שאר המקרא בע"ה, והוא דבר שלא קדמני אדם בו מהרבה מאות מהשנים שעברו והנה. וכן פירשתי לך הרבה פסוקים, שנתגדלו עליהם באופן אחר, אם על דרך הדרש או זולתו. וכן כיוונתי להרחיק הגשמות ותוארי הגופים בכל הפסוקים שאפשר לו לאדם לטעות בהם, לפי שהוא עיקר מעיקרי תורתנו הקדושה. וכן רמזתי בנחמות העתידות, שאי אפשר לחולק לומר שכבר עברו, כי כל חכם מתחייב בזה, כמאמר הנביא שאמר: 'חזקו ידיים רפות' (ישעיה, ל"ה, ג) וגו'. וכן עשיתי בעיקר תחיית המתים, וכן פירשתי מה שהוא על דרך הפלגה, או על דרך גזומה, או על דרך משל, או להגדלת הדבר או להקטנתו... ולכן קראתי שם הספר הזה מכלול יופי, לפי שעתה יצדק עליו זה השם, כי הוא יפה אף נעים, לפי שלא חסר בו דבר על הדרך שהוא אשר כתב בספר המכלול והשורשים".

על מידת ההתבססותו על רד"ק יעידו גם דבריו הבאים בהקדמתו לפירוש: "כשתראה אומר 'והנכון' או 'ובפירושי', תדע שהוא מהרד"ק, כי ממנו עשיתי עיקר בכל זה ועליו נטיתי קווי. וכשתראה כתוב 'וכן בסימן פלוני', הוא בספר מכלול הנדפס פה קושטנד"ינה על ידי גרשם איש שונצין ז"ל⁵¹".

גם את הידע שלו על הפירושים שקדמו לו, ר"ש שואב בדרך כלל מחיבוריו של רד"ק, כפי שמלמדת הדוגמה הבאה: בפירושו על "אחלי אדני" (מלכ"ב, ה', ג) הוא כותב; "פירש רבי יונה לשון תכלית, כלומר תכלית שאפשר שיועיל לו ומה שיוכל לעשותו שיעמוד לפני הנביא. והנכון בעיניי, שיהיה מעניין 'יחל משה' (שמות, ל"ב, יא) ומשורשו, שהוא עניין תחינה ובקשה, והאלף נוספת, והוא שם בבלס (=במשקל) 'אשרי', ופירושו תחינות אדוני ובקשותיו יהיו לפני הנביא אשר בשומרון, אז יאסוף אותו מצרעתו. ורבונו האי ז"ל פירשו כמו 'אשרי', וכן תרגם יונתן 'טובי רבוני'⁵². הפירוש כולו מועתק מספר השורשים, שורש 'אחל', והביאור המובא לאחר המלים 'והנכון בעיניי', הוא, לפיכך, ביאורו של רד"ק, ולא של ר"ש.

למרות זאת, מצאתי לפחות שני מקומות, שבהם ר"ש חולק על רד"ק. בפירושו למלים "כברת הארץ" (בראשית, ל"ה, טז), הוא מביא את ביאורו של רס"ג (עפ"י ספר השורשים לרד"ק, שורש 'ברה'), שלפיו הכ"ף היא כ"ף הדמיון, ופירוש "כברת" - כמיל. ר"ש מקבל את פירושו של הגאון ומוסיף: "ואם כן מה שפירש רד"ק בשורש 'ברה' הוא בטל"⁵³.

בביאורו על "המסים (ישעיה, ס"ד, א), הוא כותב: "...ועיין בשורש 'מסס', כי יש בו טעות, כי כתב: 'והאחד ממנו 'המס' (=שני קמצים) כמו 'חמס', וצריך לומר והאחד ממנו 'המס' (=שני סגולים), כמו 'תמס יהלך' (תהלים, נ"ח, ט)⁵⁴".

במרבית המקרים, ר"ש מסתפק בסיכום דעותיהם של החכמים שקדמו לו, מבלי לתת להכרעה פרשנית מבוססת ומנומקת, או שהוא מקבל את הכרעתו של רד"ק⁵⁵. ברם, מצאתי לפחות

⁵¹ הוא הדפוס הראשון של ספר המכלול.

⁵² ח"א, דף פ, ע"ב.

⁵³ שם, דף יב, ע"א.

⁵⁴ שם, דף קז, ע"ב. את דברי רד"ק ראה ב: ספר השורשים, מהדורת ביזנטי-לברכט, ברלין, 1847 (ד"צ, ירושלים, התשכ"ז), עמודה שצג.

⁵⁵ כך, למשל, לאחר שהוא מביא את פירושו של ריק"ם על "חמה" (ישעיה, כ"ז, ד), הוא מוסיף את הכרעתו של רד"ק בפירושו על הפסוק: "והוא הטוב שבפירושים" (ח"א, דף צה, ע"א); בפירושו "ותשרי" (ישעיה, נ"ז, ט), הוא מקבל את הכרעת רד"ק נגד ריב"ג ורס"ג (שם, דף קה, ע"ב), ובפירושו ישעיה, נ"ה, ג, הוא מעתיק את דברי ההערכה של רד"ק לפירוש ראב"ע ('ויפה פירשי').

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

מקרה אחד, שבו הוא מכריע בעצמו בין מספר פירושים. בפירושו על "כברת הארץ" (שחלק ממנו הובא לעיל, הוא כותב: "שורשו 'כבר'⁵⁶. והגאון רבי סעדיה פירש הכף כף הדמיון, ושורשו אם כן 'ברה', ופירושו כמיל, והוא הנכון, כי אינו מיל מדוקדק, כי אם פחות ממיל בעדות ראייה, ואם כן מה שפירש רד"ק בשורש 'ברה' הוא בטל".

*

"מכלול יופי" הוא בעיקרו פירוש פילולוגי, שעיקר תכליתו לבאר מלים קשות וצורות דקדוקיות חריגות. בהקדמה לפירוש, ר"ש מבהיר ללומד את מניעיו הפרשניים: "כיוונתי בספר הזה שתי כוונות. כוונה ראשונה, להורות בו על כל מלה קשה שבארבעה ועשרים ספרים, אם בשורשה, אם בעניינה, אם בפירוש העניין ופירושי פרטי פסוקים קשים, שאי אפשר לעמוד עליהם בלתי פירוש. ועיקר כוונתי בזה, שכשיקרא האדם בתורה, או בנביאים, או בכתובים, אם בלשון הקודש אם בלשון לעז, שיבין מייד פשט הכתוב על דרך הדקדוק.

כוונה שנייה, להעיר על כל כללי הדקדוק ועל כל מלה היוצאת מהכלל, אחת מהנה לא נעדרה, וזה אם בשלמים, אם בחסרים, אם בנחים, בכפולים, בפעלים ובתארים ובשמות, ועל כל מלה מורכבת עם טעמה ופירושה, ושימוש האותיות ושימוש המלות, וחסרון האותיות וחסרון המלים והאותיות הנוספות, ומה שבאו זה במקום זה וזו חילוף זו, אם במלים, אם באותיות אם בתנועות, והיפוך האותיות והמלות והתנועות, וכל קרי וכתוב ופירושם, וקרי ולא וכתוב ולא קרי, והמחלוקות שנפלו בספרים המדויקים ואי זו היא הקריאה הנכונה, גם קשת מחלוקות בן אשר ובן נפתלי".

לדעת ר"ש, הפרשן צריך להיות מונחה ע"י שלושה כללים עיקריים:

1. לפרש את המלים עפ"י הקשרן בפסוק.
2. לפרש עפ"י הניקוד.
3. לפרש עפ"י הטעמים⁵⁷.

הנה לדוגמה שני פירושים, המעידים נאמנה על אופיו הפרשני של "מכלול יופי":

על "והקָּרוּ" (במדבר, ח', ז), הוא כותב: "עבר מבניין התפעל והסגול מקום פתח, כי ההא הייתה ראויה להידגש לולא שהיא גרונית, והטית בפתח כמו שבא בציווי 'והקָּרוּ והחליפו שמילתיכם (בראשית, ל"ה, ב), וכשנקמצה ההא מפני ההפסק, שמו הסגול תחת הטיית מקום פתח לתיקון הקריאה"⁵⁸.

על "יתאו לכם" (במדבר, ל"ד, ז), הוא כותב: "עניין גבול, וכן 'והתאויתם'. ומשפט 'יתאו' ראוי להיות 'יתאווי' ויהיה מבניין התפעל, וטוב הוא לשומו מעיקר זה, כדי שיהיו לו חברים בעניין הזה 'והתאויתם לכם', 'עד תאות גבעת עולם' (בראשית, מ"ט, כו). או יהיה משורש 'תאה', בפלס 'תגלו', או 'תיה' ויהיה יחידי בשורשו על העניין הזה. וקרוב הוא שיהיה שורשו 'תוה' מן 'והתוית תו' יחזקאל, ט', ד). שעניינו קרוב לעניין גבול ויהיה האלף תמורת וו. ובשורש 'תאה' כתב ואמר (=רד"ק): 'ופירושו: הגבילו, ואפשר שהאלף תמורת וו, כאשר כתב רב יהודה"⁵⁹.

⁵⁶ זו דעת מנחם בן סרוק במחברתו (מהדורת צבי פיליפובסקי, לונדון-אדינבורג, 1854 (ד"צ, ירושלים), שורש "כבר" ("השלשי") ודונש בן לברט בהשגותיו על רס"ג (מהדורת ר' שרויטר, ברסלאו 1866 (ד"צ, ירושלים, תשלי"א), עמ' 24, סעיף 93). גם ראב"ע בספרו "שפת יתרי", שנכתב על מנת להגן על רס"ג מפני השגותיו של דונש, מודה הפעם, שדעת דונש, שהוא מגזרת 'כביר' "הוא נכון, גם אם מעט רחוק" (מהדורת דובערוש טורש, ורשה, תרנ"ה (ד"צ, ירושלים), עמ' 31, סעיף עט).

⁵⁷ בחתימת הספר. את שלושת הכללים האלה הסיק ר"ש, לדבריו, מעיין בדברי הפרשנים שקדמו לו, והוא מדגים אותם בפירושיהם של רד"ק, ראב"ע וריק"ם.

⁵⁸ ח"א, דף לא, ע"א.

⁵⁹ שם, דף לו, ע"א.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ר"ש אינו מציע פירוש רצוף, אלא מסתפק בבירור בעיות לשוניות. אולם, יש והוא מרחיב ומפרש פסוקים שלמים פירוש ענייני. כך למשל, אגב ביאורו על המלים 'גלים נצים ערים בצרות' (מלכ"ב, י"ט, כה), הוא מבאר את הפסוק כולו ואת הבא אחריו: "להשות ערים בצרות להיותם גלים נצים. ופירוש 'נצים' חרבים, מן 'עריך תצינה' (ירמיה, ד', ז). ועניין הפסוק: אני הוא שגזרתי, שיהיו ערים בצרות לגלים נצים ויהיו יושבי הערים קצרי יד והיו כעשב השדה וירק דשא וביותר חלוש מהם, והוא חציר גגות"⁶⁰.

וכן בביאורו למלים "כיונה פותח" (הושע, ז', יא): "פירושו כמו היונה שנוטה אל המאכל ואין לה לב להבין ולהשכיל, כי הרשת פרושה ללוכדה בנטותה על האוכל, כן אפרים נטה אל אשר תמשכהו תאוותו למצרים ולאשור לבקש עזר ואין לו לב לדעת ולהבין, כי יוצר הכול ישלם לבכתם לבקש עזר מבלתו, וכן אמר בפסוק שאחריו: 'כאשר ילכו אפרוש עליהם רשתי'⁶¹.

פרט להערות לשוניות, כמעט שאין "מכלול יופי" עוסק בשאלות פרשניות יסודיות הקשורות במהותם של ספרי המקרא. בפירושו לספר איוב, דרך משל, ר"ש אינו דן בשאלת השכר והעונש, המונחת ביסודו של הספר, ואין הוא מנסה לברר מי היה איוב ומתי חי, או מיהם "בני האלהים" והשטן (להוציא הפניה לפירושו של רס"ג, שאותו הכיר באמצעות פירושו של ראב"ע על א', ו). בביאורו לספר דניאל אין הוא עוסק בחישובי קצים ואין הוא מנסה לפרש או לזהות את המאורעות הרמוזים בו⁶². אולם בכמה מקרים ר"ש דן גם בסוגיות פרשניות עקרוניות. בפירושו לבריחתו של יונה הנביא "מלפני ה'" (א', ג), הוא מניא את הסברם של חז"ל (ירושלמי, סנהדרין דף נ, ע"ב), שלפיו סירב יונה לקבל עליו את השליחות שהטיל עליו ה', משום שחש שאנשי נינוה ישמעו בקולו ויחזרו בתשובה, דבר שילמד חובה על בני ישראל, שאינם שומעים בקול הנביאים המתרים בהם וקוראים להם לחזור בהם ממעשיהם הרעים⁶³.

בהסבירו את ציוויו של ה' לישעיהו לכתוב על גיליון "בחרט אנוש" א', א), ר"ש מצטט את תרגומו של יונתן ומפרש, שה' ציווה לנביא לכתוב בחרט של ממש, "ולא יחשוב, שתהיה כתיבה זו שמצווהו לכתוב במראה הנבואה לבד, כמו שהם רוב המעשים הנראים לנביאים במראה הנבואה לבד, כמו 'ערום ויחף' שציווה לישעיהו (כ', ב), ואשת זנונים להושע (א', ב), ותגלחת ראש וזקן ליחזקאל (ה', א) והדומים להם, כי כל המעשים האלה לא היו אלא במראה הנבואה בלבד"⁶⁴. בהקדמתו ל"מכלול יופי", ר"ש מגדיר את עצמו כפרשן המחפש את פשוטו של מקרא: "ועיקר כוונתי בזה, שכשיקרא האדם בתורה, או בנביאים, או בכתובים, אם בלשון הקודש אם בלשון לעז, שיבין מייד פשט הכתוב על דרך הדקדוק". ואכן, בדרך כלל הוא נמנע מהבאת דרשות מובהקות של חז"ל, גם אם הן מובאות ע"י רד"ק. לעתים הוא מסתפק בציון עובדת קיומן של דרשות כאלו, אך מבלי לצטטן.

בהסבירו את מנהגן של בנות ישראל "לתנות לבת יפתח" הגלעדי ארבעה ימים בשנה (שופטים, י"א, מ), ר"ש הולך בעקבות רד"ק על אתר, ומבאר, שיפתח לא העלה את בתו לעולה, אלא בנה לה

⁶⁰ שם, דף פד, ע"א.

⁶¹ ח"ב, דף קמג, ע"ב. דוגמות נוספות לפירושים ענייניים, ראה: ח"א, דף קד (מנאץ) ח"ב דף קסה, ע"א (ועידת לאומים), קסז, ע"ב (אילת) ועוד. במיוחד יש לציין, שחלקים גדולים מהפירוש למזמור קי"ט בתהלים מתאפיינים בכך שהם פירושים ענייניים ולא דווקא לשוניים אך כולם מועתקים מפירושו של רד"ק.

⁶² אופיו של "מכלול יופי" מתברר יפה, כאשר משווים אליו את הפירוש "לקט שכחה", שסיפח לו ר' יעקב אבנדאנה. פירוש זה כולל אמנם הערות לשוניות, שר"ש השמיטן, אך בעיקר הוא מוסיף עליו דיונים בנושאים שר"ש אינו עוסק בהם. כך, למשל, הוא דוחה את פירושו של רס"ג בדבר מיהותם של "בני האלהים" והשטן, ומבאר שהם כולם מלאכים. בעוד שר"ש אינו מתעניין ברקעו של הנביא עובדיה, ר' יעקב מביא את דעת חז"ל (סנהדרין, דף לט, ע"ב), שהוא היה הממונה על בית אחאב, שהסתיר מאה נביאים בעת הנזירה שגזרה איזבל על נביאי ה'. שעה שר"ש מרבה לצטט את המדקדקים הספרדים ר' יהודה חיגי, ריב"ג ורד"ק, ר' יעקב מצטט בהרחבה את רמב"ן ורלב"ג, שפירושיהם פילוסופיים יותר מאשר פילולוגיים.

⁶³ ח"ב דף ק, ע"א.

⁶⁴ ח"א, דף פח, ע"ב. פירושו של ר"ש, שהציוויים לישעיהו (כ', ב), להושע וליחזקאל היו במראה הנבואה בלבד, מועתק מביאורו של רד"ק על ישעיהו, ח', א. אך גם הסברו, שדברי הנביא חגי (ב', ה): "ורוחי עמדת בתוככם", מכוונים כלפי רוח הקודש, שפסקה בימי זכריה ומלאכי.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

מחוץ לעיר בית, שבו התבודדה כל ימיה. והוא מוסיף: "ודרו רבותינו ז"ל בזה דעה אחרת", אולם אין הוא מביא את דרשת חז"ל, למרות שרד"ק מצטטה בהרחבה⁶⁵; בפירושו למלים "חזיר מיער" (תהלים, פ', יד), ר"ש מציינ, שהענין תלויה, ומוסיף: "ויש בו דרש", אך אינו מביאו, אף שהוא מפורש אצל רד"ק על אתר⁶⁶.

אולם בכמה מקרים, ר"ש מצטט דרשות חז"ל המובאות אצל רד"ק. בפירושו על "אתקנך" (ירמיה, כ"ב, כד) הוא מבאר, שעניינו נתק, ומסביר את השינוי המורפולוגי שהתרחש בפועל זה עפ"י ספר "מכלול". אח"כ הוא מצטט מפירושו של רד"ק על הפסוק: "ויש דרש על הנו"ן היתרה. אמרו, שבמקום שניתק, שם נתקן, כי בבית האסורים עשה תשובה וקיבלו הקב"ה ונולד לו בן בבית האסורים ומשל בן בנו זרובבל בן שאלתיאל ביהודה, וישב על כסא דוד"⁶⁷. בהסבירו מדוע הכתוב נוקט לשון יחיד בתארו את בואם של ישראל אל בין העמים (יחזקאל, ל"ו, ט), הוא מביא את פירושו של רד"ק, שדיבר הכתוב בלשון יחיד עבור הכלל, אך גם את דרשת חז"ל, שכוונת הכתוב לקב"ה, אשר "בכל צרתם לו צר"⁶⁸ בביאורו על "יקראני ואענהו" (תהלים, צ"א, טו), ר"ש מביא את דרשת רבי פינחס בן יאיר: "מפני מה מתפללים בעולם הזה ואינם נענים, על שאינם יודעים שם המפורש, אבל לעתיד לבוא מודיעו, שנאמר: 'לכן ידע עמי שמיי השעיה, נ"ב, ו), באותה שעה יהיו מתפללים ונענים כי בי חשק' וגו' ידע שמי יקראני ואענהו"⁶⁹.

*

ננסה עתה להדגים כמה מהמידות הפרשניות הרווחות ביותר ב"מכלול יופיי". יצוין שוב, שכולן לקוחות מפירושי קודמיו, ובמיוחד מרד"ק:

חילוף אותיות: את "ונטשתי" (ירמיה, כ"ג, לג) ר"ש מבאר כמו "ונטשתי", "כי התיו והטית ממוצא אחד הן, ויבואו בעניין אחד. וכן 'טעה' בטית ו'תעה' בתיו עניין אחד הוא, וכן 'אם ינתשו מים זרים' (יחזקאל, י"ח, יד) בתיו, כמו 'ינטשו' בטית, עניין עקירה"⁷⁰. ובפירושו על "האמונ" (ירמיה, נ"ב, טו) "האלף תמורת הא, כמו ההמון, כי אותיות אהוי מתחלפות"⁷¹.

על חילופי אותיות בין עברית לערבית ר"ש מעיר בפירושו על "בשני חרטים" (מלכ"ב, ה', כג): "קשר בשני כיסים, וכן נקרא הכיס בערבי 'כראטה', והחית בעברי כף בערבי במקומות רבים"⁷². **שיכול אותיות:** "כתוא" (ישעיה, נ"א, כ) - הוא תאו וזמר הנזכר בתורה (דברים, י"ד, ה), והוא היפוך האותיות, כמו 'יכשב' ו'יכבש', והוא שור הבר"⁷³.

חילופי זמנים: "אז יעלה" (מלכ"ב, י"ב, יח) - "כתב ראביע": משפט לשון הקודש לאמר לשון עתיד תחת עבר עם מלת 'אז';⁷⁴ "אם רחץ ה" (ישעיה, ד', ד) - "רחץ" עבר במקום עתיד, וכמוהו רבים בדברי הנבואה;⁷⁵ "ואכסך משי" (יחזקאל, ט"ז, ז) - "ואולי בא עתיד במקום עבר, כמו שהוא מנהג הלשון במקומות רבים"⁷⁶.

חילופי יחיד ורבים: "השור אסור והחמור אסור" (מלכ"ב, ז', ז) - "לשון יחיד על רבים, והוא דרך כלל, כמו 'ויהי לי שור וחמור'" (בראשית, ל"ב, ה);⁷⁷ "אל איש יהודה" (ירמיה, י"א, ב) - "כן דרך

65 ח"א, דף נו, ע"א.

66 ח"ב, דו קפ, ע"א. את פירושו של רד"ק ראה בתוך: הפירוש השלם של רד"ק על תהלים, מהדורת אברהם דרום, ירושלים, תשל"ט, עמ' קפא.

67 ח"ב, דף קיז, ע"א.

68 שם, דף קלז, ע"ב.

69 שם, דף קפב, ע"א.

70 שם, דף קיז, ע"ב.

71 ח"ב, דף קכד, ע"ב דוגמות נוספות לחילופי אותיות אהוי, ראה: דף קכו, ע"א (צפועיל, קלב, ע-ב (לסיג) ועוד.

72 ח"א, דף פ, ע"ב, וכן כתב בפירושו על "והחריטים" (דף פז, ע"א).

73 ח"א, דף קד, ע"א.

74 שם, דף פב, ע"ב.

75 שם, דף פז, ע"א.

76 ח"ב, דף קכח, ע"ב.

77 ח"א, דף פא, ע"א.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

הלשון לומר יחיד על רבים דרך כלל, כמו: 'ויהי לי שור וחמור', 'ואיש ישראל נגש' (שמו"א, י"ד, כד) ורבים כמוהו";⁷⁸ "יבוא לה השודדים" (ירמיה, נ"א, מח) - בא לשון יחיד על רבים דרך קצרה"⁷⁹.

חילופי גוף: "כי יבשו" (ישעיה, א', כט) - "אמר יבשו" ואמר יתפרו, כן מנהג המקראות לדבר לנוכח ושלא לנוכח כאחד, כמו: ישמעו עמים כלם' (מלכ"א, כ"ב, כח), 'ואלם כלם תשבו ובאו נא' (איוב, י"ז, ו) והדומים להם"⁸⁰; "מנחמכם" (ישעיה, נ"א, יב) - "אמר 'מנחמכם' לשון רבים, כנגד הפרטים, ואח"כ אמר 'מי את ותרא' לשון נקבה, כנגד הכנסה, ואח"כ אמר 'ותשכח' ויתפחד' (שם, יג) לשון זכר, כנגד הכלל, וכן הוא דרך המקרא"⁸¹.

חילופי זכר ונקבה: "נלקחה" (שמו"א, ד', יז) - "ניזכר ארון בלשון זכר ובלשון נקבה. בלשון זכר הרוב, וכן בזו הפרשה: 'נלקח ארון האלהים' (שם, כב), וזוה הפסוק בלשון נקבה, וכן 'אשר באה אליהם ארון ה'" (דבה"ב, ח', יא);⁸² "אבל" (ישעיה, ל"ג, ט) - "עניין השחתה, וכן: 'על כן תאבל הארץ' (הושע, ד', ג). וזכר ארץ בלשון זכר ובלשון נקבה, וכן: 'נעתם ארץ' (ישעיה, ט', יח), 'שרץ ארצם' (תהלים, ק"ה, ל). בלשון זכר, ובלשון נקבה ברוב";⁸³ "גפן" ימצא בלשון זכר ובלשון נקבה. בלשון זכר: 'גפן בוקק' (הושע, י', א), 'וימצא גפן שדה וילקט ממנו' (מלכ"ב, ד', לט). ובלשון נקבה: 'והיא כפרחתי' (בראשית, מ', ז), 'לגפן סרחתי' (יחזקאל, י"ז, ו), 'לגפן אדרתי' (שם, שם, ח), 'הגפן נכריה'" (ירמיה, ב', כא)⁸⁴.

שינוי סדר מלים: "לכן כאכל קש לצון אש" (ישעיה, ה', כד) - "מנהג הלשון להקדים הפועל לפעול, אבל כשהדבר מבואר שאין לטעות בו, יקדימו הפועל לפועל, כמו זה, כי ידוע, כי האש אוכלת הקש ולא הקש אש. וכן: 'מים תבעה אש' ושם, ס"ד, ב), 'אבנים שחקו מים'" (איוב, י"ד, יט);⁸⁵ "לי יזעקו אלהי ידעונך ישראל" (הושע, ח', ב) - "הפוך, כמו: 'לי יזעקו ישראל אלהי ידעונך', וכמוהו רבים במקרא, המאוחר מוקדם, כמו 'מקום שם קברי' (יחזקאל, ל"ט, יא), 'יחד אנכי עד אעבור' (תהלים, קמ"א, ו) והדומים להם"⁸⁶.

חסרון מלים: "חגור חדשה" (שמו"ב, כ"א, טז) - "פירושו חרב חדשה, וכן: 'וימאכלו בראה' (חבקוק, א', ט"ז), 'ואני תפלה' (תהלים, ק"ט, ד), וכן דרך המקרא בהרבה מקומות, והחסרון יתבונן לפי העניין";⁸⁷ "ענתות" (מלכ"א, ב', כו) - 'איש ענתות', ומעניינו תבין חסרונו, וכן: 'אני תפלה' - 'אני איש תפלה', 'שקר מזין' (משלי, י"ז, ד) - 'איש שקר', 'דמשק אליעזר' (בראשית, ט"ו, ב) - 'איש דמשק';⁸⁸ "עד שללי" (ישעיה, ל"ג, כג) - "וי"ו החיבור מסתרת עמו, והנכון 'עד ושללי', כמו 'שמש ירח' (חבקוק, ג', יא), 'ראובן שמעון'" (שמות, א', ב);⁸⁹ "יוצמאון" (ישעיה, ל"ה, ז) - "פירוש 'יומקום צמאון';⁹⁰ "הלך אחרי צו" (הושע, ה', יט) - "אחרי מצות ירבעם", ואעפ"י שחסר ירבעם ולא זכרו, כן מנהג המקרא במקומות לחסר במקום שהעניין מובן, וידוע היה, כי לא היו הולכים באותו דור אחרי מצוות האל, כי אם אחרי מצוות ירבעם, לפיכך שנה השם לגרעון"⁹¹.

78 ח"ב, דף קיג, ע"ב.

79 שם, דף קכד. ע"א, (דומה לו 'ויבוא אלי אנשים' (יחזקאל. י"ד. א) ועוד.

80 ח"א, דף פו, ע"א.

81 שם, דף קד, ע"א.

82 שם, דף ס, ע"א.

83 שם, דף צח, ע"א.

84 ח"ב, דף קט, ע"ב. וראה דף קכח, ע"ב (ערס ועריה) ועוד.

85 ח"א, דף פז, ע"ב.

86 ח"ב, דף קמג, ע"ב.

87 ח"א, דף עב, ע"א.

88 שם, דף עד, ע"א, וכמוהו גם 'יומחתי כאשר ימחה' (מלכ"ב, כ"א, יג) "חסר 'איש' וכן 'כאשר ישבר את כלי היוצרי'

(ירמיה, י"ט, יא) - 'כאשר ישבר איש'" (דף פד, ע"א).

89 שם, דף צח, ע"ב.

90 שם, דף צט, ע"א.

91 ח"ב, דף קמג, ע"א, וכן: ח"א, דף פח, ע"א (ישא את חיל דמשק), צח, ע"ב (וכנבלת); ח"ב, דף קטז, ע"ב (ולבית מלך

יהודה), ריד (ורקמה) ועוד רבים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כפל מלים: "היכל ה' היכל ה' היכל ה'" (ירמיה, ז', ד) - "יכתב רד"ק: ויתכן כי הכפל לחזק, כי כן מנהג המיון לכפול המלות לחזק העניין, פעם בשתי מלות, פעם בשלוש";⁹² "ארץ ארץ ארץ" (שם, כ"ב, כט) - "מנהג הלשון לכפול פעם בשתי מלות, פעם בשלוש, לחזק העניין. בשתי מלות כמו: כל הקרב הקרב" (במדבר, י"ז, כח), 'נחמו נחמו עמי' (ישעיה, מ', א) והדומים להם. ובשלוש מלים: כמו זה, וכן 'היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה', "עוה עוה עוה אשימנה" (יחזקאל, כ"א, לב).⁹³

לשון תפארת: "כי בעליך עשיד" (ישעיה, נ"ד, ה) "בא בריבוי ליוקד בלגיון תפארת, כמו מלת 'אלהים', וכן: 'ישמח ישראל בעשיו'" (תהלים, קמ"ט, ב);⁹⁴ "וַיַּעֲקֵב" (ירמיה, כ"ב, כ) "פא הפועל בקמץ חטף לתפארת, והעין בקמץ רחב מפני ההעמדה";⁹⁵ "ונבנו החרבות" ויחזקאל, ל"ו, לג) "ההא בסגול והחית בקמץ חטף לתפארת".⁹⁶

לשון נופל על לשון: "בבית לעפרה עפר התפלשי" (מיכה, א', י) - "זכר אלה המקומות, ואעפ"י שכל ארץ ישראל חרבה, לפי שיימצא בהם לשון נופל על הלשון והוא דרך צחות הלשון ודרך השרים והמקוננים לדבר בשירותיהם ובקינותיהם דרך צחות, לפיכך נראה שקרא ליעפרה' בפתח העין, לקרב יותר הקריאה לקריאת "עפר".⁹⁷

דרך הפלגה: "שבע נשים" (ישעיה, ד', א) - "אינו לחשבון מכוון, אלא כן דרך המקרא לזכור 'שבע' ו'שבעה' לחשבון רב, לפי שכל ימי העולם שבועות, כמו שבע כחטאתיכם" (ויקרא, כ"ו, כא), 'שבע יפול צדיק וקם' ומשלי, כ"ד, טז), על אבן אחת שבעה עינים' (זכריה, ג', ט), וכן 'שבע נשים', רוצה לומר: נשים רבות".⁹⁸

ציון פעלים עומדים ויצאים: "אל תחשד" (ישעיה, ג"ח, א) "פועל יוצא כחבריו, ופירושו: אל תחשוד את הקריאה";⁹⁹ "יואעשר" (זכריה, י"א, ה) - "הוא עומד ואינו יוצא, ואם הוא מהמפעיל".¹⁰⁰

ריאליה: בכמה מקרים, ר"ש מביא מקבילות לאירועים או לחפצים המתוארים במקרא, אולם אין אלו מקבילות בנות זמנו, שכן הן לקוחות מחיבוריו של רד"ק, ומייצגות, לפיכך, את זכרו. כך, למשל, בהסבירו כי "ביום המעשה" שמו"א, כ', יט) הוא יום ראש חודש, שנהגו בימי שאול ודוד שלא לעשות בו מלאכה, הוא מוסיף: 'כמו שהוא מניע הנשים שלנו היום, שאינן עושות מלאכה בראש חודש';¹⁰¹ ; בבואורו על "האבנים" (ירמיה, י"ח, ג) ר"ש מצטט את ריב"ג ואת רד"ק, המנסים למצוא לכלי זה מקבילות מזמנם,¹⁰² ובבואורו על "כארי ידי ורגליו" (תהלים, כ"ב, יז), הוא מצטט את דברי הקינה של רד"ק: "ווכן אנחנו בגלות בתוך המעגילה, לא נוכל לצאת ממנו שלא נהיה ביד הטורפים, כי אם נצא מיד הערלים, נבוא ברשות הישמעאלים, ואם נצא מרשות הישמעאלים, נבוא ברשות הערלים. והנה אנחנו אוספים ידים ורגלים ועומדים יראים ופוחזים בפניהם, כי אין למ רשות לברוח ברגלנו ולהילחם בידינו והנה כאילו דינו ורגלנו בנחשותיים".¹⁰³

בפירושו על "מי פעל ועשה" (ישעיה, מ"א, ד), ר"ש יוצא נגד אותם חזנים בימיו, ששיבשו את

92 ח"ב דף קיב. ע"ב ובשינוי מה, שם, ע"ב (וירפו): "הכופל עניין ישנה במילות".

93 ח"ב דף קיז, ע"א, וראה עוד פירושו שם על 'ומלך מלך'.

94 ח"א, דף קד, ע"ב.

95 ח"ב דף קיז, ע"א.

96 שם, דף קלז, ע"ב וראה גם דף קעד, ע"א (אלהים שפטים).

97 שם, דף קרא, ע"א, והשוה ספר העיונים והדיונים לרמב"ע (לעיל הערה 23) עמ' 238, שו' 29-31.

98 ח"א, דף פז, ע"א. דוגמה הפוכה יש בפירושו על "שנים שלושה סריסים" (מלכ"ב, ט', לב). שכן לדבריו, "בא המספר על דרך גוזמה להמעט. ולקח לעניין זה המעטים שבספרי" (ח"א. דף פב ע"א).

99 שם, דף קו, ע"א. ע"א, וראה גם פירושו שם על "יזרח" (ישעיה. ס., א).

100 ח"ב דף קס, ע"ב וראה גם פירושו על" והביושו" (זכריה י', ה), וכן: דף קסה. ע"א (גמור), קצ. ע"ב (יזלו) ועוד רבים.

101 ח"א, דף סד, ע"א. הציטוט לקוח מספר "השרשים" לרד"ק ולא מן הפירוש לספר שמואל. שכן הגרסה שם: "הנשים היום", אינה מתאימה לדברי ר"ש: "הנשים שלנו היום".

102 ח"ב דף קטז. ע"א.

103 שם, דף קסה. ע"ב

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נוסח ברכת הגומל. הוא מבאר, שהיוויו במלה "ועשה" איננה וייו היפוך, "מפני מלת פעלי אשר לפניו", וממשיך: "ועל כן צדקו החזנים, האומרים על ברכת הגומל: 'הוצילך מכל צרה וצוקה', והוא לשון עבר, מפני מלת 'גמלך' הקודמת למלה 'הוצילך', ולא צדקו האומרים 'ויצילך', כאשר שמעתי מפי רבים, בעבור שהוקשה להם וייו 'הוצילך' היותה לפי מחשבתם וייו ההיפוך"¹⁰⁴.
חשיבות רבה יחס ר"ש לשמירת הנוסח הנכון של המקרא. לפיכך, מרובים ב"מכלול יופיי" ההערות והציטוטים מן המסורה ומספרי מקרא מדויקים בדבר ניקודו הנכון של מלים. גם בעניין זה, יש להדגיש, שאב ר"ש את מרבית הערותיו מחיבוריהם של קודמיו, ובמיוחד מרד"ק¹⁰⁵.
והרי מספר דוגמות:

בפירושו על המלים "ועתה אדני המלך לא ידעת" (מלכ"א, א', יח), הוא מדגיש, שהמלה "ועתה" כתובה בעיין ולא באלף, "וזה ברור אצלנו מפי ספרים מדויקים ומפי המסורת"¹⁰⁶; בפירושו על מלכ"ב, ט"ז, יז, הוא מעיר, שזהו המקום היחיד ששה"ע "יס" מופיע בלשון נקבה, ואילו בשאר המקומות הוא מופיע בלשון זכר. מייד אח"כ, בביאורו על "וירשו את שרון" (מלכ"ב, י"ז, כד), הוא מטעים, שרק יו"ד האיתן כתובה, ואילו היו"ד של פ"א הפועל חסרה, ומביא לתופעה זו דוגמות נוספות, המנויות אצל רד"ק בספר "מכלול"¹⁰⁷; בפירושו על המלה "כלך" (ישעיה, כ"ב, א) הוא מציין שהלמ"ד נקודה בקמץ, אך מזכיר גרסת ספרים אחרים, שהיא נקודה בצירי, ועל המלה "נשק" שבפסוק ח שם, הוא מעיר, שהיא מנוקדת "בחמש נקודות, ומסורת אחד מצאתי 'כל נשק בשש נקודות, בר מן שלוש"¹⁰⁸ וכו'¹⁰⁸; ביחזקאל, מ', כו, מופיע הצירוף "אחד מפו ואחד מפו", ור"ש מעיר, ששניהם בויו. כאשר צירוף זה מופיע בשנית בפסוק מט, אולם בכתב שונה ("אחד מפה ואחד מפה"), הוא מסב את תשומת הלב לכך ש"שניהם כתובים בה"א"¹⁰⁹.

בפירושו על "מדנאל" (יחזקאל, כ"ח, ג) ר"ש מציין, שזו היא אחת משלוש המלים, "שכתוב בלא יו"ד והיו"ד נראית בו בתנועת הצירי, אעפ"י שאינה נכתבת, והיא נקראת דגושה בתנועת הצירי ואעפ"י שאינה, כמו יו"ד 'ירושלים', שנקרא בתנועת החיריק ואיננה דגושה"¹¹⁰. ר"ש מעיר גם על מלים נקודות¹¹¹, ומתריע מפני גירסאות שגויות¹¹².

לא אחת ר"ש מביא את נוסח קריאת בן אשר וכן נפתלי. בד"כ הוא מצטט את רד"ק, אך יש והוא מביא דברים שהלה לא הביאם, ואף מותח עליו ביקורת בשל כך. בפירושו על "וקטרתי" (יחזקאל, ט"ז, יח), הוא כותב: "בקמץ חטף לקריאת בן אשר כמשפט, ולקריאת בן נפתלי בפתח. אמר המחבר: בפרשה הזאת לא זכר (=רד"ק) בפירושה קריאת בן נפתלי, להיותו סומך על קריאת בן אשר הישרה"¹¹³. ובדומה הוא כותב בפירושו על "ביקרותיך" (תהלים, מ"ה, ז): "נבלנה פא הפועל בדגש הקוף... כך היא קריאת בן נפתלי. וקריאת בן אשר הבי"ת בשווא והיו"ד בחיריק

¹⁰⁴ ח"א, דף ק, ע"ב. לא מצאות את הפירוש הנ"ל אצל רד"ק, ריב"ג וריק"ם, ולכן יש לשער, שהוא משקף מחלוקת, שהיתה קיימת בימיו, בדבר נוסח ברכת הגומל. גם בפירושו על "ותעגב" (יחזקאל, כ"ג, ה) ר"ש מצטט פייטנים. שטעו, לדעתו, בכך "ששמו המלה הזאת בעניין חשק האל יתברך" (ח"ב דף קלב, ע"ב), אולם במקרה זה אין כל ספק, שאלה הם דברי ריק"ם, שהובאו אצל רד"ק.

¹⁰⁵ כידוע, הרבה רד"ק לעסוק בענייני מסורה, ואף הקדש להם חיבור מיוחד בשם עט סופר (חלקו הגדול י"ל ע"י ב"ר גולדברג, ליק 1864 (ד"צ ירושלים תש"ל). השלמות ותיקונים נדפסו בכה"ע המגיד, כרכים ו-ט). מבין הספרים "המדויקים" שר"ש מזכירם, יש לציין במיוחד את "ספר חללי או 'וכלאלי" אשר בטומטולח", שחוא כ"י ישן ומדחק - וד"א, דף כה, ע"א (בתשומת יד, אשר תאפה) ו-ח"ב, דף קפד, ע"ב (ודרשו). בשני הפסוקים האחרונים, ר"ש מביא את נוסח "ספר הללי" בשם ר' יעקב בן אלעזר, אולם אין להסיק מכך, שהוא הכיר באופן אישי את ספרו "אלכאמל".

¹⁰⁶ ח"א, דף עג ע"ב.

¹⁰⁷ שם, דף פג, ע"א.

¹⁰⁸ שם, דף צג, ע"ב.

¹⁰⁹ ח"ב, דף קלח, ע"ב.

¹¹⁰ שם, דף קלה, ע"א.

¹¹¹ כגון הנקוד על המלה "ההיכל" שביחזקאל, מ"ט, כ (ח"ב, דף קלט, ע"ב).

¹¹² ראה, למשל, ח"א, דף פג, ע"ב (נבחן); ח"ב, דף קו, ע"ב (אז תראי), דף קכו, ע"ב (בתוך בית ישראל).

¹¹³ ח"ב דף קכט, ע"א.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כמשפטו, והוא תואר ופירושו בנכבדות שלך, כלומר: בנשים הנכבדות שלך יהיו בהן בנות מלכים. ובפירוש תילים לא נזכר כי אם קריאתו בן נפתלי, ואני תמיה מזהה¹¹⁴.

נאמן להבטחתו בהקדמה לפירוש, ר"ש מציין כל חילוף בין קרי לכתוב במקרא ומנסה להסבירו, בדרך כלל באותו אופן שעשה זאת רד"ק¹¹⁵ במקרים רבים ר"ש מציין את הקרי ואת הכתיב, ומסתפק בהערה "שעניינם אחד"¹¹⁶ או "קרוב"¹¹⁷. במקרים אחרים הוא מבאר, שהקרי נוקט לשון נקיה¹¹⁸ שהכתיב הוא צורת יחיד והקרי צורת רבים, "ולא יחסר העניין בעבור זה"¹¹⁹, שהכתיב בא לשון נקבה והקרי בלשון זכר¹²⁰, או שהכתיב והקרי מתייחסים לדברים שונים¹²¹. במקרים מעטים הוא מסביר את הקרי והכתיב עפ"י הדרש, כגון בפירושו על "שני גוים בבטנד" (בראשית, כ"ה, כג): "גייס כתיב בשני יודין וקרי בו"ו יוד. ודרשו בכתוב ופירושו כמו 'גאים', אלו אנטוניוס ורבי, והקרי כמשמעו 'גוים', כמו שאמר 'ושני לאמים'¹²².

ר"ש מביא לא אחת מלים משפות אחרות, על מנת לבאר מלים קשות במקרא¹²³. בעיקר בולט הדבר בביאור שמות מקומות, בעלי חיים, חומרים או כלים. הנה, למשל, קטע מביאורו על אבני החושן: "פטדה - היא אבן מהאבנים היקרות, ואומרים כי היא אבן ירוקה, וכתב רבי יונה, כי היא הנקראת בלשון ערבי זמר"ד... 'לשם' - כתב רבי יונה, כי נקראת בערבי אל גז"ע. 'שבו' - היא מהאבנים היקרות ונקראת בערבי אל סב"ג. 'ואחלמה' - היא אבן נקראת בערבי אל חלאמה... 'ושהם' - נקראת בערבי אלבלו"ר. 'וישפה' - ...ואמרו כי היא אבן הנקראת בערבי אליס"ף והוא קרוב ללשון העבריי¹²⁴. או בביאורו למרכיבי הקטורת: "וקנמן בשם" - הוא הבושם הנקרא בלעז ליגאלו"אי... 'וקנה בשם' - הבשם שהוא כדמות קנה, הנקרא בלעז קני"לא, נקרא כן. 'וקדה' - תרגם אונקלוס 'וקציעתא' וכן נזכרת בדברי רבותינו ז"ל בפיטום הקטורת 'מור וקציעה' וכן נקראת בלשון ערבי ובלשון יווני קציעא... 'נטף' - ...בלעס"מו בלעז... 'וחלבנה' - סם שריחו רע, והוא שרף אילן הנמצא בערי יוון, והוא כמו דבש שחור, ובערבי מיעה"¹²⁵.

סיכום: "מכלול יופי" איננו חיבור פרשני מקורי. בהקדמתו לפירוש, ר"ש מבהיר, שאין בכונתו לחדש בו פירושים מדעתו: "וראוי שתדע, כי אין בספר הזה שום דבר שהמצאותיו מלבי, אבל כולו מדברי הראשונים". ערכו של החיבור נובע, לפיכך, מכך שהוא מסכם את פירושיהם ואת הערותיהם הלשוניות של החשובים שבחכמי ימי-הביניים ומסדרם על סדר הכתובים.

¹¹⁴ שם, דף קעב, ע"א. בפירושו לספר תהלים (ראה לעיל יערה 66), רד"ק כותב: "החיריק בבית והיו"ד נעלמת בקריאה והקו"ף דגושה, ופירושו: בנשים היקרות לך יהיו בהן בנות מלכים". כאמור, קריאות בן אשר ובן נפתלי מובאות ב"מכלול יופי" מספר פעמים, כגון: ח"יב, דף קלז, ע"א (ירדפך) ו-קמו, ע"א (גת).

¹¹⁵ לסיכום שיטת רד"ק בביאור הקרי והכתיב במקרא, ראה: ע"צ מלמד, מפרשי המקרא - דרכיהם ושיטותיהם, ירושלים, תשל"ח, עמ' 889-892.

¹¹⁶ כגון: ח"יא, דף נ, ע"ב (בעלות), פט, ע"א (ועתידותיהם), קג, ע"א (הברי שמים).

¹¹⁷ כגון: ח"יא, דף ע"א ע"א (הירדן, ויעבירן); ח"יב, דף קיב, ע"ב (ויוציאו), קלה, ע"ב (לא תכשל).

¹¹⁸ כגון: ח"יא, דף פא, ע"א (חרינים-דבינים), פג, ע"ב (וכן צט, ע"א) (חריהם-צואתם); שיניהם-מימי רגליהם).

¹¹⁹ כגון: ח"יא, דף נט, ע"א (חסידו-חסידיו); ח"יב, דף קלט, ע"א (וידו-ידיו).

¹²⁰ כגון: ח"יא, דף פב, ע"א (שמטוהו); ח"יב, דף קטו, ע"א (באה) ו-קכו, ע"ב (ארבעת כנפות).

¹²¹ ראה למשל בביאורו על "בסוסו" (מלכ"ב, ה', ט): "כן כתיב וקרי בסוסו, לשון רבים. הכתוב אומר על עצמו, שהיה הוא רוכב בסוסו, (הקרי הוא על הבאים עמו" (ח"יא, דף פ, ע"ב). וכן בפירושו על "עשי פליה" (ישעיה, ט"ו, א): "עש"י כתוב ביו"ד וקרי בו"ו והעניין אחד, כי כשמדבר בלשון נקבה ידבר כעד הכנסה, וכשידבר לשון רבים מדבר כנגד העם" (דף צא, ע"ב).

¹²² ח"יא, דף ט, ע"א. הדרשה עצמה נמצאת במסכת ברכות, דף נו, ע"ב, והובאה גם ע"י רד"ק, וראה גם מלכ"ב, ט', לג (שמטוה).

¹²³ ר"ש מביא מספר פעמים מלים בלצון יוון, כגון: ח"יא, דף כג, ע"א (וקדה), ו-נד, ע"א (בספל). אולם בעיקר הוא מצטט מלים בלשון "לעז" ובלשון הערבית. את המלים "הלועזיות" אין הוא מצטט בדרך כלל בשם פרשן או מדקדק כלשהו (מעניין לציין, שבשני מקרים הוא מביא מלים לועזיות מרש"י: ח"יא, דף צט, ע"ב (כסוס) ו-קא, ע"א (תדהר)), אולם המלים הערביות מובאות ברוב המקרים בשם רס"ג או ריב"ג.

¹²⁴ ח"יא, דף כב, ע"ב.

¹²⁵ שם, דף כג, ע"א.